

Богдана Кољевић*

Институт за политичке студије, Београд

ПОЛИТИКА РАДИКАЛНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ ШАНТАЛ МУФ**

Сажетак

У овом чланку критички се рефлектује теорија демократије Шантал Муф тј. концепција радикалне демократије као политике агонизма. У првом делу, разматра се питање парадоксалне природе савремених либералних демократија и формирање тзв. консензуалне политике центра, са акцентом на разлику две филозофско-политичке традиције: политике суверенитета народа и политике људских права. У том светлу артикулише се појам демократског парадокса. У другом делу, анализирају се релације моћи и плурализма тј. другости и конфликта, разлика „политичког“ и „политике“, као и теорија о супституцији појма „непријатеља“ са „супарником“. Аргументише се да се инспиративни дискурс Муф суочава са структуралним проблемима тј. да инсистирање на афирмацији либерално-демократског оквира поништава политике разлике и демократију у целини.

Кључне речи: савремене либералне демократије, радикална демократија, демократски парадокс, политичко, хегемонија

1. ПАРАДОКСАЛНА ПРИРОДА САВРЕМЕНИХ ЛИБЕРАЛНИХ ДЕМОКРАТИЈА

У савременој теорији демократије Шантал Муф – пре свега развијеној у делима *Hegemony and Socialist Strategy*, са Ернестом Лаклаулом, затим у *The Democratic Paradox* и *The Return Of*

* bb2polfil@gmail.com

** Овај рад представља део истраживања на пројекту бр. 179009 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

The Political – артикулише се радикална филозофска критика целокупног тзв. западног „трећег пута“ и модела „делиберативне демократије“ као кретања „социјално-демократске политике“ према *консензуалној политици центра*. У исти мах, из увида у темељне грешке овакве теоријско–политичке концепције, које Муф анализира на појмовној, али и на политичкој равни, следи и покушај формулисања једне другачије теорије демократије, алтернативне у односу на *mainstream* самопрокламовану „демократску политичку теорију“ тј. теорије у чијем је средишту мисао о *конфликтној природи политике*, или прецизније, о антагонизму као срцу политичког.

Дело *The Democratic Paradox* илуструје *парадоксалну природу савремених либералних демократија* и изнова поставља питање о појму демократије као сржи политичког. Подсећајући на кључни аргумент у прилог томе зашто савремена демократија мора бити репрезентативна тј. да су у разлици спрам античких друштава савремена друштва битно сложенија и већа, Муф правилно упућује на сродност и безмало синонимност појмова „савремена демократија“, „парламентарна демократија“, „репрезентативна демократија“, „плуралистичка демократија“ и „либерална демократија“. Али, како би се започело испитивање пре свега, модерног појма демократије, неопходно је поћи од Лефоровог најбитнијег увида: симболичка трансформација растакања извесности омогућила је појаву модерне демократије, *тренутак у којем моћ, право и знање доживљавају радикалну неодређеност заправо је тренутак појаве модерних демократских друштава*. У политичкој теорији овај процес се уобичајено везује за нестанак моћи као утеловљене у владоцу и нераскидиво везане за трансцедентални ауторитет, која је довела до успостављања институције друштва и где је *моћ постала* – „*празно место*“ (“*empty place*”).

Муф поставља упечатљиву и аргументовану тезу: полазећи од тога да је потребно разликовати два аспекта, тј. демократију као облик власти, *ergo*, као *принцип суверенитета народа*, и као *симболички оквир у којем се ова власт остварује*, можемо рећи да је *савремена демократија за овај оквир изабрала либерални дискурс*. Штавише, изабрала је либерални дискурс „са његовим јаким нагласком на вредности индивидуалне слободе и људских права“ које се, међутим, „због тога не могу сматрати делом демократске традиције, чије су темељне вредности – једнакост и народни суверенитет – битно различите“.¹

Дакле, најважнија ствар је да не само да не постоји било каква инстринсична блискост између идеја о „људским правима“

1) Chantal Mouffe, *The Democratic Paradox*, Verso, London – New York, 2009, стр. 2.

и „индивидуалним слободама“ (Муф овом низу придодaje још и „владавину права“), са једне стране, и идеја „једнакости“, затим „идентитета између оног који влада и оног којим се влада“ и „народног суверенитета“ – него ова два теоријска корпуса појмова припадају *сасвим различитим историјским, политичким и филозофским традицијама*, због чега однос између њих никако не може бити нужан и може се разумети једино као *контингентна историјска артикулација*. Савремени процес у којем је „либерализам демократизован“ и „демократија либерализована“ (C.V. MacPherson), довео је, у неким случајевима егземпларног либертаријанизма, чак до тврдње, попут Хајекове, да је „демократија у основи средство, утилитарно средство за очување унутрашњег мира и индивидуалне слободе“,² али је у *mainstream* дискурсу ово средство артикулисано практично као идентификација демократије са *Rechtsstaat* или са одбраном људских права.

У овом прелазу је направљена стратешка грешка која је – као што се и две деценије касније и испоставило – била погубна чак и по неолиберални систем, односно његове носиоце који су ауторизовали овај пројекат. Наиме, потпуно протеривање идеје *народног суверенитета*, из теоријског, али и политичког, друштвеног и јавног дискурса, узроковало је све већи пораст „*демократског дефицита*“ – што је нарочито парадигматично за случај Европске уније у новије време. Обзиром на значај који народни суверенитет има за демократско имагинарно, Муф сматра и да цео процес може имати опасне последице и по демократске институције. Ово је врло релевантан пример унутрашњег преплитања филозофског, односно појмовног, и политичког, односно практичног – јер се управо успостављање унутрашње контрадикторног и неконзистентног симболичког оквира појавило као иманентни, од почетка већ присутни узрок његове пропасти у политичкој пракси. Зато можемо рећи да је улога *филозофије за политику*, у извесном смислу, незаменљива и неизменљива – а не мање и неизмерљива – јер се ради о њеном *појмовном утемељењу*, чиме се, *eo ipso*, већ ишчитава не мали број њених консеквенци у реалности.

Према Муф, на таквом месту конституише се и „*демократски парадокс*“: демократски парадокс је парадокс између демократских процедура и потенцијалног угрожавања људских права у њима, односно, то је *парадокс либералних демократија* које су, такорећи, увек већ суочене са ограничавањем народног суверенитета „у име слободе“, из чега се изводи легитимација таквих огра-

2) Friedrich Hayek, *The Road to Serfdom*, University of Chicago Press, Chicago, 2010, стр. 52.

ничења.³ И ово је уистину исправно тј. можемо рећи да представља валидан опис „стања ствари“ у савременим либералним демократијама, али и концептуално одређује њихову срж. Хониг истиче како демократски парадокс тако ре-оријентише демократску теорију према вољи народа који је увек и мноштво, експлицирајући како теоретичари „делиберативне демократије“ – попут Хабермаса и Бенхабиб – овај приступ означавају као „децезионизам“.⁴

Проблем међутим настаје у следећем кораку, у којем, кроз појмовну дискусију са Шмитовим тезама, Муф програмски настоји да артикулише сопствену теорију, полазећи од става да „демократска логика“ увек повлачи исцртавање границе између „нас“ и „њих“ (“*us and them*”), између оних који припадају „демосу“ и оних којих су из њега искључени (“*the excluded*”). Политичко-филозофски проблем открива се у концепту разрешења свих ових дилема који нуди Муф. Из става, наиме, да „либерална демократија резултира из артикулације двеју логика које су... инкомпатибилне, и да нема начина на који би се оне могле савршено помирити... тј. да постоји конститутивна тензија између њима кореспондирајућих ‘граматика’, тензија која се никада не може превазићи већ о којој се једино на различите начине може преговарати,⁵ заправо следи, односно, у њему је већ садржана, *редукција демократије на либералну демократију*.⁶ Уколико се, дакле, поменути став разуме као опис стања савремених либералних демократија, последице би биле неизмерно другачије, него када се исказе са претензијом да се на овај начин нешто саопштава о појму демократије *per se*.

Може се рећи да су ови аспекти савремене демократске теорије Муф директна консеквенца унапред већ *асимилованих поставки постмодернизма*, где на крају увек ипак превлада нагласак на („*демократским*“) *људским правима*, или акценат на појединцу наместо друштва у целини, што нас у последњој инстанци, битно удаљава од аутентичног значења и појма демократије. У том смислу, није необично да теорија Муф, за Ненси Фрејзер, рецимо, представља *par excellence* пример *деконструктивистичког анти-есенцијализма*: „Деконструктивистички антиесенцијалисти износе тврдње о идентитету искључиво на онтолошким основама. Они не

3) Chantal Mouffe, *The Democratic Paradox*, нав. дело, стр. 4.

4) Bonnie Honig, “Between Decision and Deliberation: Political Paradox in Democratic Theory”, *The American Political Science Review*, Vol. 101, No. 1, Feb. 2007, стр. 1-17.

5) Исто, стр. 5.

6) Да је у политичкој теорији Шантал Муф заправо реч о томе да либерална демократија напосто треба да буде више „прогресивна“ тј. да Муф настоји да задржи њене основне постулате аргументише и Јанг: Опширније у Won-Seok Jang, “Conflictual Consensus Politics: Chantal Mouffe’s Agonistic Democracy”, *International Journal of Peace Studies*, 16(4), September 2015, стр. 61-81.

питају, обрнуто, у каквом односу дати идентитет или разлика стоје према друштвеним структурама доминације и друштвеним релацијама неједнакости.⁷

Са друге стране, свакако не бисмо могли рећи да је Муф типичан представник постмодернизма/деконструкције јер њена теорија је посве атипичан пример у овом смислу. Тако је нпр. бескомпромисна критика савремене симулиране левице, као и целокупна дијагноза *status quo*-а коју спроводи Муф и релевантна и оригинална. Муф консеквентно аргументује у прилог тези како је *неолиберализам постао претња за демократске институције* и како су неолибералне догме о врлинама тржишта почеле да имају све већи утицај на „левицу“, која се не само реформисала већ и потпуно редефинисала као „*центристичка левица*“ (Блеров „*third way*“, Шредеров „*neue Mitte*“, оба инспирисана Клинтоновом стратегијом), која себе назива кретањем „с оне стране деснице и левице“ („*beyond left and right*“). Штавише, циљ је био да се створи „консензус центра“, који је проглашен јединим обликом политике који је одговарајући за нова технолошка и информатичка друштва, док су сви који се супротстављају овом пројекту „модернизације“ практично једногласно одбачени као „снаге конзервативизма“, односно као анахрони реликт који по сваку цену треба превазићи. У историјској ситуацији у којој је оваква врста споља наметнутог консензуса превладала Муф је саопштила да је ипак убеђена да је ово затамњивање разлика између левице и деснице, далеко од напретка у правцу демократије тј. да је то заправо *стављање у питање будућности демократије*. Јер, тзв. „консензуални модел демократије“ – на којем почивају и концепције „делиберативне демократије“ и политике „трећег пута“ – *не може да објасни динамику савремених демократија* која произилази из тензије, односно, *конфронтације две различите компоненте у „либерално-демократском“ систему*.

2. РАДИКАЛНА ДЕМОКРАТСКА ПОЛИТИКА И ХЕГЕМОНИЈА

У следећем кораку анализе, Муф уводи појам „*плурализма*“, стављајући га у блиску везу са појмовима „*моћи*“ и „*антагонизма*“, тј. уводи појам „*хегемоније*“, који је опсежно артикулисан у делу *Hegemony and Socialist Strategy* са Лаклауом.⁸ Хегемонија

7) Nancy Fraser, *Justice Interruptus*, Routledge, New York, 1997, стр. 183.

8) У *Hegemony and Socialist Strategy* упућује се на нови смисао Грамшијевог појма хегемоније. Дело представља својеврсни заокрет ка постструктуралистичкој теорији у марк-

треба да скрене пажњу на моменат да *моћ* никако није спољашња релација која се дешава између два већ постојећа идентитета, већ да је *конституишућа за идентитет по себи*. Штавише, реч је о томе да се тачка пресека између објективности и моћи установљава управо кроз појам хегемоније. На тај начин, овај појмовни ланац појављује се као окосница „*анти-есенцијалистичке перспективе*“ тј. перспективе која хоће да саопшти како „ниједан друштвени актер нема право на тврдњу о утемељењу друштва“. Или, прецизније, то значи да релација између друштвених актера постаје више демократска у оној мери у којој они прихватају партикуларни и ограничени карактер њихових тврдњи, као и да, тако, „главно питање демократске политике постаје не како елиминисати моћ, већ „*како конституисати облике моћи који су компатибилни са демократским вредностима.*“⁹ У том светлу, пројекат „радикалне и плуралистичке демократије“ саопштава како треба да се ослободимо илузије да можемо потпуно да се ослободимо моћи, и препознаје да је *специфичност модерне плуралистичке демократије не одсуство доминације и насиља, већ установљење институција кроз које се моћ и насиље могу ограничити*.

Неспорно је да овај тип ставова Муф садржи призивок Фукових истраживања о генеалогiji моћи, као и да са њим дели и „песимистичко-реалистички“ закључак да је утопистички очекивати било какав дефинитиван „крај моћи“ у ма каквом аспекту. Међутим, иако постоји ова заједничка основа, управо места на којима се разилазе Фуко и Муф језгровито саопштавају због чега је теорија Муф особена и, заправо, нешто сасвим друго. Наиме, процеси које Фуко означава изразима *нови облици субјективације и нови облици политизације* тј. процеси за које апелује сматрајући их најпожељнијим, у битном смислу дешавају се с оне стране моћи, и стога се представљају као *облици делања који се моћи опиру*, измичу или су јој, пак, структурно супротстављени. Са друге стране, Муф се изричито залаже за специфичну *компатибилност која би требала да се успостави између демократије и моћи*, односно за *оптимално функционисање либералних тзв. „модерних плуралистичких демократија“*.¹⁰

сизму, у смислу у којем се проблем језика појављује као кључни за формулисање радикално демократског пројекта. Опширније: Chantal Mouffe, Ernesto Laclau, *Hegemony and Socialist Strategy*, Verso, London–New York, 2014.

9) Исто, стр. 21-22.

10) У овом светлу, иако изузетно инспиративна, Јохансенова основна теза о структурној сличности теорија Хане Арент, Жака Рансијера и Шантал Муф ипак остаје некомплетна јер је, у најмању руку Рансијер знатно ближи Фукоовом приступу. Опширније у Torodd Otter Johansen, *Three Concepts of The Political*, Institutionen for kultur och kommunikation, Hosterminen, 2012.

У том смислу, разлика између борбе против моћи и структурирања моћи тако да се минимализује (њено сопствено) насиље релевантна је разлика између две политичке филозофије, од којих прва завршава са идејом отпора и стваралаштва, док друга завршава приближавањем система и противника система, односно апологијом за мало бољи *status quo* у којем би се успоставила ефикаснија организација. Овај скицирани пример је утолико значајнији уколико се има у виду да је и Фукоова политичка филозофија и сама изузетно далеко од радикално левичарског приступа – јер тај моменат понајбоље консеквентно сведочи у којој је мери постмодернистички приступ Муф далеко од праве левнице тј. колико су ови ставови, у основи, битно либералистички.

Све ово постаје још јасније ако ближе погледамо како изгледа критика Ролса из пера Муф у делу *The Return of The Political*, а која је затим после развијена и у делу *The Democratic Paradox*.¹¹ Да би, наиме, решио проблем који се базично тиче питања како стићи до „мирне коегзистенције“ у друштву, када људи имају различита разумевања доброг, Ролс каже да шумпетеровски модел „регулационог конфликта“, у којем се демократија појављује као процедурална форма, није довољан, и да је, стога, за „либерално-демократска“ друштва недовољан либерални принцип неутралности. Према Ролсу, потребан је консензус, који је дубљи од овог модуса и пуких процедура – морални консензус, до којег се стиже уз концепцију „рационалног плурализма“ (*Political Liberalism*). Муф са правом примећује да се диференцијација коју Ролс уводи између „рационалних“ и „нерационалних“ особа заправо тиче оних који прихватају либерализам, као разумних, и оних који га не прихватају – као неразумних. Или, за Ролса нема плурализма у практично најбитнијој тачки тј. када је реч о принципима политичке асоцијације. Штавише, Муф се слаже са Ролсом управо у овој ствари: „концепције које одбацују принципе либерализма треба искључити (*are to be excluded*). Ја му у овој ствари ништа не замерам.“¹² Прецизније, Муф критикује Ролса искључиво стога што експлиците није саопштио да је овде реч о политичкој одлуци, а не о моралној ствари, јер „назвати анти-либерале нерационалним је начин да се каже да се таква становишта не могу прихватити као легитимна у оквиру либерално-демократског режима. Ово је заиста случај али разлог за такво искључење није моралне природе.“¹³

11) Муф је критику Ролсове концепције плурализма развила и у следећем чланку: Chantal Mouffe, "The Limits of John Rawls's Pluralism", *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, Vol. 56, No. 118, March 2009, стр. 1-14.

12) Chantal Mouffe, *The Return of The Political*, Verso, London – New York, 2005, стр. 25.

13) Исто, стр. 25.

Муф је у праву у једној ствари: не само да Ролс не жели да призна да је политичко конститутивно, већ његова слика добро уређеног друштва итекако личи на „опасну утопију помирења (*reconciliation*)“, у којој је, уз помоћ консензуса, политика елиминисана. Или, сасвим дословно, у оваквом дискурсу нема места за политичко, чија природа би се могла установити аутономно од моралности и/или економије. За Муф, Ролсова концепција демократије не оставља простор за „агонистичку конфронтацију“ између „различитих интерпретација заједничких либерално-демократских принципа“ и исто тако искључује страсти из поља политичког које је сведено на поље такмичења различитих интереса. У крајњој импликацији, то битно угрожава демократију, јер собом носи имплицитну жељу да ће се у друштву помирења плурализам превазићи, док би, за Муф, *појам конститутивне спољашњости*, требао да укаже на *перманенцију конфликта и антагонизма*.

Са друге стране, Муф, међутим, као да не увиђа импликације које произилазе из њене теорије демократије и слику друштва која се рађа из концепције „агонистичког плурализма“ који заступа. Јер, *ако нема сукоба око принципа*, ако, штавише, сукоб око принципа није ни допуштен ни дозвољен, *о каквом плурализму, антагонизму и конфликту* уопште говоримо? Или, *ако нема либерализма за непријатеље либерализма*, ако су сви који мисле принципијелно другачије *искључени*, и ако је то *par excellence* политичка одлука, на шта се своди сукоб „различитих интерпретација“ које су све сачињене да би представљале – да се послужимо тим деридијанским, а изворно левинасовским изразом – „*друго од истог*“?

Штавише, ако је већ претходно утврдила, у сопственим аргументованим анализама, симулацију левике и деснице у протеклим деценијама, као узорити пример симулације разлика – и то управо са скицираног становишта постструктурализма и постмодернизма – није ли Муф у обавези да *праву другост и несводиву разлику* не само допусти него и најозбиљнији начин *афирмише*? Из ових разлога, следи да, у крајњим импликацијама теорије Муф, недостају управо два, за њу, кључна елемента: *плурализам и антагонизам тј. и другост и конфликт*. Посебан политичко-филозофски проблем почива у чињеници да апел за искључењем (*exclusion*) оних који заиста другачије мисле, односно не прихватају либерални оквир, собом носи јак *призвук тоталитаризма*. Такође, из дела попут *The Democratic Paradox* или *The Return of The Political* није јасно како би ово искључење другачијих и непожељних требало извести у пракси тј. да ли је реч „тек“ о облицима маргинализације у политичком и друштвеном животу – где се онда „*другом*“ најпросто

не даје простор за делање односно не пушта га се да буде видљив – или је, пак, реч и о облицима правног санкционисања оних који би одбили да се утопе у задате „поделе“ у којима нема суштинског размимоилажења јер о свему битном већ постоји консензус. У тако пројектованим „антагонизмима“ се онда, рецимо, расправља о томе да ли је рационални фактор ипак најбитнији у политици, или ту велику улогу имају и страсти (таква је природа „сукоба“ Ролса и Муф), али се ни на који начин не сме довести у питање оквир тзв. „либералне демократије“ – исти онај оквир за који је Муф већ аргументовано утврдила да представља *contradicio in adjecto* јер је у случају либерализма и демократије реч о различитим и битно супротстављеним традицијама.

Штавише, Муф нема ни најмањи проблем да изложи парадокс либералне демократије, и да се у излагању овог парадокса осврне на критику коју је либералној демократији упутио Шмит – кроз избор тема о границама држављанства и природи либерално-демократског консензуса. Док су се, наиме, аутори попут Дејвида Хелда и Ричарда Фолка залагали за тзв. „космополитско држављанство“, које би тражило „космополитско демократско право“ и/или би лојалност грађана припадала невидљивој политичкој заједници снова и надања, други теоретичари, каже Муф, нарочито они који су привржени „*републиканској концепцији држављанства*“, дубоко су сумњичави спрам поменутих теза тј. виде их као *узурпацију демократије*, обзиром да тврде да је *национална држава нужни оквир за држављанство*, и да постоји нешто инхерентно контрадикторно у поставци о „космополитском држављанству“.

Окрећући се Шмиту, Муф ставља акценат на појам *хомогености* тј. на тренутак у којем се, у Шмитовој *Кризи парламентарне демократије*, установљава да је хомогеност уписана у средиште демократског разумевања једнакости. Или, прецизније, идеја која се излаже је да демократија тражи концепцију једнакости као супстанце, те да стога, како би се уопште могли третирали као једнаки, грађани морају делити заједничку супстанцу. Објашњавајући Шмитову аргументацију о опозицији између либералног индивидуализма и демократског идеала, који је битно политички, и као такав усмерен на стварање идентитета базираног на хомогености, Муф истиче образложење које следи из поменутог, односно да, због тога што либерализам негира демократију и *vice versa*, *парламентарна демократија се појављује као неодржив политички режим*. Муф, из сопствених теоријских разлога, ставља акценат на моменат да се, демократија, према Шмиту, испоставља кроз *логику укључења-искључења* (“*inclusion/exclusion*”), и да ту нема

места за либерални „хуманизам“ апстракција. Исто тако, за Муф је изношење ових увида битно у циљу формулисања критике „де-либеративне демократије“ тј. концепта који хоће да утврди рационални консензус а да при томе неће да призна да је увек присутан и моменат искључења. Наиме, насупротив појмовном оквиру „хабермасоваца“, у којој се идеална говорна ситуација представља као регулативна идеја, односно у којој се истиче да су препреке да се у стварности реализује наше универзално рационално сопство емпиријске природе, јер су увек донекле у игри и појединачни интереси – Шмит показује да је реч о препрекама које су уписане у саму демократску логику.¹⁴

Са друге стране, у сопственој критици Шмита, Муф је у праву у следећем: није нужно да нас овакво разумевање мора водити негирању могућности било којег облика плурализма унутар политичке асоцијације тј. право питање постаје како пронаћи облик заједништва (*“commonality”*) који је довољно јак да конституише *demos*, али није некомпатибилан са извесним облицима плурализма, религијског плурализма, културног плурализма, као и плурализма политичких странака. Али, обзиром да је овакав увид прецизно артикулисан, уз афирмисање става да је Шмитова критика тзв. „либералне демократије“ изузетно аргументована, постаје још мање јасно како се онда напосто може рећи да се радо о једном „парадоксу“ који треба прихватити и развити. Недоречености у концепцији демократије Шантал Муф овде достижу тачку у којој се у великом мери губи у уверљивости.

Следеће, у сврху теоријске изградње назначене позиције, Муф се, у светлу дебате „универзалиста“ и „контекстуалиста“, ипак ставља на страну контекстуализма, проналазећи посебну инспирацију у Витгенштајну, а онда и у делима аутора попут Рортија или Волцера, а супротно, опет „хабермасовско-ролсовској“ парадигми. У том контексту, посебно се апострофирају Витгенштајнова сазнања да се тзв. „процедурално“ и „супстанцијално“ не могу праволинијски раздвојити, већ је увек реч о специфичном преплићању. Такође, истиче се и да институције, примера ради, увек траже „демократски етос“, што се супротставља Хабермасовом дискурсу о „процедуралној демократији“ и дистинкцијама између морално-практичних дискурса и етичко-практичних дискурса. Штавише, „стварање демократских облика индивидуалности је питање идентификације са демократским вредностима, и ово је сложен процес

14) „Једнакост свих особа као особа није демократија него изванредан облик либерализма, није државни облик већ индивидуалистичко-хуманитарна етика и *Weltanschauung*. Модерна масовна демократија почива на збрканој комбинацији обе ствари“, Carl Schmitt, *The Crisis of Parliamentary Democracy*, The MIT Press, Cambridge, MA, 1985, стр. 9.

који се одвија кроз мноштво пракси, дискурса и језичких игара.¹⁵ Уз назначене ставове, ту су и већ познати елементи Витгенштајновог дела, попут оног да се до договора долази на основу „облика живота“, а не превасходно разума, и да на крају разума увек долази убеђивање. За Муф релевантно је и Витгенштајново остављање простора за различите праксе, чиме се појачава улога слободе у „демократским правилима“, али не мање и позив за одговорношћу и одлуком наместо рационалног позива за извесношћу.

3. ЕТИКА, ЕКОНОМИЈА И ПОЛИТИЧКО

У финалним разматрањима модела „агонистичког плурализма“ Муф конципира и разлику између појма политичког и појма политике. Политичко се, у теорији агонистичког плурализма, тиче „димензије антагонизма која је инхерентна људским односима, антагонизма који може задобити различите облике“, док се „политика односи на праксе, дискурсе и институције које теже да установе један поредак и организују људски суживот у условима који су увек потенцијално конфликтни јер су афицирани димензијом политичког“.¹⁶

Ово је, дакле, перспектива из које се, за Муф, поставља питање демократске политике – и таква демократска политика неће да надиђе опозицију „ми–они“, јер то није ни могуће, али тежи да структурира ову опозицију на сасвим другачији начин тј. како би супротстављање било компатибилно са плурализмом. У таквој разлици између „супарника“, који би требало да замене „непријатеље“, за Муф се испоставља прави смисао либералне идеје толеранције, јер „супарник“ је и даље „непријатељ“, само сада је легитиман непријатељ. Легитимност, међутим – и ово је кључна тачка за теорију агонистичког плурализма *via* теорију демократије – произилази из чињенице да се дели заједнички темељ (*common ground*), односно, да се прихватају једнаки „етичко-политички принципи либералне демократије: слобода и једнакост.

Све легитимне расправе се, дакле, воде унутар моралног и политичког оквира, који је установљен као консензус око принципа слободе и једнакости – и „супарници“ се разликују у погледу „разумевања и имплементације ових принципа. То значи да више не говоримо о „антагонизму“, у дословном значењу, већ пре о „агонизму“ који би требао да анулира све проблематичне аспекте јед-

15) Chantal Mouffe, *The Democratic Paradox*, нав. дело, стр. 70.

16) Исто, стр. 101.

ног стварног друштвеног и политичког конфликта.¹⁷ За Муф, овде је релевантно и да се – за разлику од модела делиберативне демократије – не тежи да се страсти избришу из сфере политике, већ тек да се оне пре усмере ка новом „демократском дизајну“. Такође, Муф саопштава да су *сукоби врло потребни*, јер ако их нема „постоји опасност да ће се демократска конфронтација заменити конфронтацијом других облика колективне идентификације, као што је случај са политиком идентитета“.¹⁸ Или, прецизније, расправа о интерпретацији „етичко-политичких принципа“ тј. њиховог разумевања, треба да се води између „либерално-конзервативног“, „социјал-демократског“, „нео-либералног“ и тзв. „радикално демократског“ приступа – при чему је овде реч о различитим интерпретацијама либералног оквира који сви актери прихватају.

Тако политичко и демократско питање за Муф постаје следеће: како антагонизам у ма којој ситуацији трансформисати у агонизам? И какав тај процес треба да буде да би имао трајне ефекте? Ипак, из нешто другачије перспективе, заправо политичко-филозофско и демократско питање првог реда, за целокупну савремену демократску теорију Муф артикулише се у нешто измењеном облику. Или, прецизније, оно гласи отприлике овако: како је могуће, истовремено, говорити и о нужности успостављања „правих алтернатива“ и очувања кључне разлике између „левице“ и „деснице“ тј. другог које није исто, и заступати идеју да политика *in toto* треба да се одвија у „либерално-демократском“ оквиру за који се каже да је суштински једини политички и друштвено легитиман, а потенцијално, можда, и једини који би требао бити и легалан? Питање је такође није ли противречно рећи да је идеја о свеопштом „помирењу“ сасвим илузорна и инсистирати на укидању непријатељстава, успостављању „мирних супарника“, структурирању и регулисању страсти и њиховом превођењу у „демократски оквир“?

Ставом да је димензија антагонизма инхерентна људским односима и да је то оно што најбитније карактерише „политичко“, у разлици спрам политике, Муф је учинила два корака: првим кораком се, програмски, одредила као савремени припадник либералне традиције која, суштински, потиче из развијања хобсовског мотива *bellum omnium contra omnes* и позиционира антагонизам у средиште и људске природе и друштва у целини. Штавише, релацију сопствене теорије према Хобсу Муф недвосмислено изражава

17) О потенцијалним ограничењима агонизма као приступа у савременој политичкој комуникацији видети Maria Ferreti, Enzo Rossi, „Pluralism, Slippery Slopes and Democratic Public Discourse“, *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, Vol. 60, No. 137, December 2013, стр. 29-47.

18) Chantal Mouffe, *The Democratic Paradox*, нав. дело, стр. 104.

овако: „Признати да се „природно стање“ у хобсовској димензији никада не може у потпуности избрисати већ једино контролисати, баца другачије светло на статус демократије.“¹⁹

У том светлу, Муф је ступила на политичко-нормативни терен који свој корен има у специфичном облику антрополошког песимизма. Ради се о песимизму који се, наиме, супротставља не само идеалима и вредностима просветитељства већ и целокупној филозофској традицији базираној на идеји ума. Штавише, овај део теорије Муф сасвим је у складу са њеним постмодерним ситуирањем сопственог пројекта, док у исти мах сведочи о структурној блискости, па чак и корену ових идеја у либерализму. Међутим, ови мотиви који се појављују тек као наговештај у првом кораку извођења тезе, у другом постају сасвим експлицитни: реч је о *супстанцијализацији и есенцијализацији која заправо битно противречи целокупном подухвату агонистичког плурализма, као и покушају његовог ситуирања у специфичне облике радикалне политике*. Јер, ако се моменат антагонизма централизује тако да постаје фундамент, и то да се појављује као основ за дескрипцију политичког, као својеврсно „политичко по себи“, онда практично да нема дилеме да се овде повлачи потез којим се управо хипостазира једно изабрано „подлежеће“ (*hipokeimenon*), из којег последично треба да следи и целокупна политика. Из анализе најрелевантнијих дела Муф следи закључак како политичка пракса треба да прати дискурзивне обрасце, односно да изражава дух сасвим одређене филозофије либерално-постмодерног песимизма.

Стога није изненађујуће истовремено врло редуковано и безмало апокалиптично одређење политике: задатак политике је тако представљен у облику праксе „организације суживота“, у циљу превенције или минимализовања перманентно присутних потенцијалних или актуелних конфликта, и у таквој врсти делатности готово се у потпуности исцрпљује њена делатност, као и њен унутрашњи *telos*. Сви следећи кораци у анализи – попут увођења појмовне дистинкције између „супарника“ и „непријатеља“ или попут афирмисања „толеранције“ као базичне вредности – за Муф се такоређи природно појављују као кретање у већ познатим савременим либералним оквирима. Ипак, чини се да се у делу расправе који се тиче питања легитимности заправо понајвише приказује права природа либерализма *per definitionem*. Наиме, увођењем обавезујућих принципа за ма коју политику, као услова за њено прихватање као јавне делатности, битно се наноси експлицитна штета плурализму, демократији и мултиплицитету, а посебно са закључ-

19) Chantal Mouffe, *The Return of the Political*, нав. дело. стр. 6.

ком да се свака политичка делатност мора одигравати у либерално-демократском оквиру. Тако искључујућа природа либерализма – који у основи заправо не допушта истинску другост – долази до пуног изражаја, јер „супарници“ нису легитимни уколико већ не прихватају *име либерализма*.

У којој мери су опасне последице овако конципираног става постаје транспарентно када се има у виду да је ово тек на корак од, рецимо, тврдње, да је сем легитимности можда могуће говорити и о легалности и да санкције за не-либерализам можда могу бити не само друштвене већ и правне. Но, истини за вољу, Муф овако нешто не сугерише ни имплицитно ни експлицитно, али ипак изричито настоји да образложи став који повећава већ створену конфузију: етичко-политички принципи који треба да буду опште-прихваћени су слобода и једнакост.

Разуме се, ово уопште не би звучало толико необично, па ни сасвим погрешно, да није реч о томе да Муф слободу и једнакост проглашава *либерално-демократским принципима* – и то након сопствене анализе у којој је претходно утврдила да су либерализам и демократија две историјски, политички и филозофски супротстављене и различите традиције, и штавише, да су, као такве практично неспојиве и непомирљиве. У том светлу, управо на темељу њених анализа поново се потврђује да свака теорија и политика утврђују који принцип има првенство и како се разумева. Или, другим речима, управо чињеница да је либерално-демократски оквир стипулиран тј. екстерно придодат – а паралелно постављен и као фундамент теорије Шантал Муф – деструише принцип разлике: на првом месту разлике између принципа слободе и принципа једнакости. Консеквентно, довођењем у питање суштинских политичких разлика у теорији и пракси под ударом се налази и смисао појма демократије у целини. Јер, уколико се, примера ради, покушавати избрисати разлика између концепције примарности народног суверенитета – што је основ великог дела савремених европских политика – или, са друге стране, примарности либералног индивидуализма (што је темељ „центризма“ који Муф критикује не изводећи импликације до краја), онда се не може ни сасвим разумети ни артикулисати како се неолиберализам појавио као претња за демократске институције, што је био један од почетних циљева агонистичке теорије. У финалној инстанци, уколико нема сукоба око принципа практично постаје немогуће перципирати о каквом агонизму и/или антагонизму је реч а који се „увек већ“ претходно не би сводио на познату синтагму о нарцизму малих разлика. У том светлу, потребно је имати у виду и да је компатибилност демо-

кратије и моћи за коју се Муф залаже заправо сасвим у складу са афирмацијом доминантног (нео)либералног дискурса. Следствено томе, и замисао да је политички говор легитиман уколико поштује заједничке темеље слободе и једнакости – и то на сасвим унапред задат начин – није друго него хипостазирање оквира морално–политичке подобности које тежи пацифизацији конфликта док, истовремено – управо као описана агонистичка теорија – само остаје у средишту хобсовске песимистичне слике на политичко-антрополошкој равни. Најзад – али никако и најмање важно – сви су изгледи да, из назначених разлога, савремена политика радикалне демократије сопствену мотивациону снагу, као и иманентни *raison d’etre*, мора тражити у политици не-компромиса са постојећим поретком или, још експлицитније, у политици радикалног раскида са политиком неолибералне моћи.

ЛИТЕРАТУРА

- Ferreti Maria, Rossi Enzo, “Pluralism, Slippery Slopes and Democratic Public Discourse”, *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, Vol. 60, No. 137, December 2013, стр. 29-47.
- Fraser Nancy, *Justice Interruptus*, Routledge, New York, 1997.
- Hayek Friedrich, *The Road to Serfdom*, University of Chicago Press, Chicago, 2010.
- Honig Bonnie, “Between Decision and Deliberation: Political Paradox in Democratic Theory”, *The American Political Science Review*, Vol. 101, No. 1, Feb. 2007, стр. 1-17.
- Jang Won-Seok “Conflictual Consensus Politics: Chantal Mouffe’s Agonistic Democracy”, *International Journal of Peace Studies*, 16(4), September 2015, стр. 61-81.
- Johansen Tormod Otter, *Three Concepts of The Political*, Institutionen for kultur och kommunikation, Hostterminen, 2012.
- Mouffe Chantal, “The Limits of John Rawls’s Pluralism”, *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, Vol. 56, No. 118, March 2009, стр. 1-14.
- Mouffe Chantal, *The Democratic Paradox*, Verso, London – New York, 2009.
- Mouffe Chantal, *The Return of the Political*, Verso, London – New York, 2005.
- Mouffe Chantal, Laclau Ernesto, *Hegemony and Socialist Strategy*, Verso, London – New York, 2014.
- Schmitt Carl, *The Crisis of Parliamentary Democracy*, The MIT Press, Cambridge, MA, 1985.

Bogdana Koljevic

CHANTALLE MOUFFE'S POLITICS OF RADICAL DEMOCRACY

Resume

In this article the author critically reflects upon contemporary democratic theory of Chantal Mouffe – outlined in works such as *The Democratic Paradox*, *The Return of the Political* and *Hegemony and Socialist Strategy* – most notably focusing on her conception of radical democracy as politics of agonism vs. antagonism. In the first part of the essay, the issue of the paradoxical nature of contemporary liberal democracy is placed forward, as well as the theoretical and practical question about the establishment of the so-called consensual politics of the centre and “third way” politics which undertook the name of “social-democracy”. Mouffe rightly emphasizes the difference between two philosophical, historical and political traditions, namely, between the principle of popular sovereignty, on the one hand, and the idea of human and individual rights on the other, concluding that their encounter has been a matter of historical contingency. In this light, the concept of the democratic paradox is articulated, first of all, as the mutual exclusion of these principles among themselves. In the second part of the article, through Mouffe’s dialogue with authors such as Schmitt, Rawls, Habermas and Wittgenstein, the relations between power and pluralism i.e., between otherness and conflict are addressed – with the focus on the idea of conflict as the nature of politics itself. Rethinking the difference between the concept of the political and the concept of politics, the author analyzes Mouffe’s suggestion about substituting the concept of the enemy with the concept of the adversary, which results from her concern as how the role of power and violence can be both reduced and institutionalized. It is argued that the philosophically inspiring and multi-level discourse of hegemony that Mouffe presents nonetheless faces itself with structural problems i.e., that perpetual insistence on affirmation of the liberal-democratic framework annuls the very idea of politics of difference as well as of democracy as such in a self-contradictory manner. Most notably, while Mouffe’s position was conceptualized in a way of a deconstructive and/or poststructural anti-essentialism, it ends up precisely as a totalizing comprehension, that is, in an almost metaphysical grounding of “the other of the same”, as well as in exclusion, and all this in the name of “common ground” which leads political passion in a new “democratic design”. This

“design”, however, is one of an anthropological pessimism coming from a perspective of a *bellum omnium contra omnes*. Moreover, such exclusion, in an act of political decision, rejects original political and social otherness, irreducible difference, divergent interpretations and irreplaceable plurality i.e., the whole field of the “constitutive outside” as the core of democracy and the political *per se*.

Keywords: contemporary liberal democracies, radical democracy, the democratic paradox, the political, hegemony

* Овај рад је примљен 06. фебруара 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 26. јуна 2018. године.